

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ

ПАНЬКІВ МИХАЙЛО,
ДРОГОБИЦЬКА ОКСАНА

**ПАМ'ЯТКА ДЛЯ ЗБОРУ
ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ**

Навчально-методичні вказівки для студентів

Івано-Франківськ
2014

УДК 39

ББК 63.5

Паньків М., Дрогобицька О. Пам'ятка для збору етнографічних матеріалів: Навчально-методичні вказівки для студентів напрямів підготовки 6.020302 «Історія», 6.140103 «Туризм». – Івано-Франківськ, 2014. – 24 с.

Рецензенти:

Л.В.Сливка, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету;

І.Ф.Солонець, кандидат історичних наук, асистент кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Інституту історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
протокол № 8 від 26 червня 2014 р.*

© М.Паньків, О.Дрогобицька, 2014
© Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
I. ОСНОВНІ ВИДИ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	4
1. Сільськогосподарські знаряддя праці.....	4
2. Промисли і ремесла.....	6
3. Народний одяг.....	7
4. Дитячі та підліткові експонати.....	9
5. Елементи хатнього інтер'єру та кухонне начиння.....	10
6. Речі громадського та сімейного побуту.....	11
7. Музичні інструменти.....	12
8. Речі народного мистецтва.....	13
9. Нумізматики, геральдика, сфрагістика.....	14
10. Документи з найдавніших часів до середини ХХ ст.....	14
11. Усні пам'ятки.....	15
12. Народні вірування та їх пам'ятки на Прикарпатті.....	17
13. Культові споруди.....	17
II. ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	19
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	20–22
ДОДАТОК.....	23–24

ВСТУП

Із оформленням етнології як науки в середині ХІХ ст. в Європі та США виникли етнографічні музеї, які з часом перетворилися на незалежні центри популяризації історико-культурної спадщини народів світу. Одними з перших таких музеїв були:

- 1753 р. – етнографічний відділ Британського музею;
- 1852 р. – Німецький музей у Нюрнберзі;
- 1856 р. – Новий музей у Берліні, пізніше перейменований у Музей народознавства;
- початок 50-х рр. ХІХ ст. – Національний музей у Вашингтоні з великим етнографічним відділом;
- 70-ті рр. ХІХ ст. – Бостонський музей з етнографічним відділом;
- 1878 р. – Етнографічний музей Трокадеро у Парижі;
- кінець ХІХ ст. – Музей антропології і етнографії (МАЕ) у Санкт-Петербурзі.

Велика роль у формуванні широкої мережі етнографічних музеїв належала міжнародним антропологічним та етнографічним виставкам і з'їздам ХІХ ст. З другої половини ХІХ ст. намітилася тенденція до створення етнографічних кабінетів чи невеликих музеїв в університетах, етнографічних відділів у музеях наукових товариств, музеях-скансенсах тощо. Останніми роками в Україні відкрито низку етнографічних музеїв просто неба (у Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Львові, Києві), етнографічні експозиції в інших музеях. Не менш модним стало створення приватних музеїв-садиб.

Зараз у вузах більшості країн світу при кафедрах антропології чи етнології також успішно функціонують етнографічні музеї. Не є винятком у цьому плані і Україна. Наприклад, у Київському національному університеті імені

Тараса Шевченка ще у 1989 р. створено науково-навчальну лабораторію з етнології, при якій діє етнографічний музей. На сьогодні експозиція музею налічує понад одну тисячу предметів матеріальної і духовної культури українців. Етнографічний музей існує також при кафедрі етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Студенти III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника щороку проходять етнографічну практику. У ході етнографічних експедицій вони під керівництвом викладачів кафедри етнології і археології збирають польові матеріали. До кола їхніх обов'язків належить не тільки фіксація усних свідчень старожилів, але й збір, опис, збереження та наукове вивчення матеріальних і духовних пам'яток населення Прикарпаття. Саме ці пам'ятки у майбутньому можуть поповнити збірки вже існуючих музеїв, або ж стати базою для створення нових музейних установ. Останні повинні стати навчальною базою не тільки для студентів Інституту історії, політології і міжнародних відносин, але і для студентів, учнів інших закладів освіти та всіх, кому не байдужа культура власного народу.

Паралельно при кафедрі етнології і археології формується архів польових досліджень, основу якого складають записи від респондентів, фото- та відеоматеріали, одержані у ході етнографічних експедицій.

Отже, наводимо приблизний перелік етнографічних пам'яток, які можуть поповнити фонди етнографічних музеїв нашого краю.

І. ОСНОВНІ ВИДИ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

1. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ

Упродовж тисячоліть сільське господарство відіграло провідну роль у забезпеченні українського селянина основними продуктами життєдіяльності. Поступовий розвиток агрокультури призвів до винайдення та вдосконалення різноманітних знарядь для обробітку ґрунту, збирання і зберігання врожаю.

Знаряддя для обробітку ґрунту: плуги дерев'яні із залізним окуттям, плуги з дерев'яними ручками ковальського виробництва, істики (палиці для очистки плуга від землі), колісниці (саморобні і заводського виробництва), упряж для коней, плужок для підгортання картоплі.

Рала: багатозубе, маркер, трояк.

Борони: дерев'яна з брусків, дерев'яна плетена, дерев'яна з залізними зубцями, залізна, валки.

Знаряддя для ручного обробітку ґрунту: лопати дерев'яні із залізною оковкою, лопати з залізним лезом, граблі дерев'яні, граблі залізні, сапи, коновки (лійки для поливу).

Знаряддя для сівби: сівалка-мішок, сівалка-коробка.

Знаряддя для збирання та скиртування збіжжя і сіна: серпи різних конфігурацій, коси для трави, для зернових, кушка, бабка для клепання коси, брусок, молоток, дерев'яні вила, металеві вила.

Знаряддя для молотьби і віяння: ціпи, лопати-совки для віяння зерна, саморобні віялки, віялки фабричного виробництва.

Знаряддя для виміру земельної площі: сажні, шнури, дерев'яні складні метри (столярські) та ін.

Ємкості для зберігання і транспортування продуктів землеробства: кропив'яні і конопляні мішки (20–30-ті рр. ХХ ст.), плетені солом'яні кошелі, кадуби, кошики.

Знаряддя для обробки землеробських продуктів: ступи ручні, ступи ніжні, жорна, бочки, діжки для квашення, дерев'яний посуд для мірки зерна.

Ритуальні вироби із злаків (жита, пшениці, вівса): вінки, перевесла, дідухи, букети тощо.

Пастуше спорядження: пастуші торбинки, палиці, батоги, ножиці для стрижки овець, металічні штампи для таврування худоби, ланцюги, мотузки, кінські пута, намордники для телят з їжаківими шкірками, упряж для їзди верхи і для запрягання до воза, сідла.

Знаряддя для пастуших ігор: м'ячики з коров'ячої шерсті (свинки) або з полотняних шматин, дилинки (сопілки з вербової кори, дерев'яні свистики), ножики.

Знаряддя для зберігання та переробки молочної продукції: дійниці, цідилка, глечики, маслобійки, начиння з полонинського господарства.

Знаряддя для заготівлі сіна: коси, серпи, граблі, вила дерев'яні і металеві, “ключ” і “цапар”, шкури для перенесення соломи, кошики, петельки (шнури), “опалка” для сіна, тачки.

Знаряддя для догляду за світськими тваринами: вила (гралі), лопати (шувлі), згрембля для чесання, щітки.

Документи і фотографії: документи про купівлю-продаж землі, тестаменти (заповіти) на спадщину, судові справи про поділ землі, плани земельних угідь, ґрунтові податкові

квитанції часів Австро-Угорщини і Другої Речі Посполитої, сільськогосподарські календарі, журнали, газети тощо.

2. ПРОМИСЛИ І РЕМЕСЛА

Багата природа Прикарпаття (великі площі лісових насаджень та річок) сприяли активному розвитку серед населення регіону низки промислів і ремесел. Відтак фонди музею можуть поповнити знаряддя, призначені для мисливства, рибальства, бджільництва та інших занять.

Знаряддя збиральництва: кошики, козубки, берестяний посуд на ягоди, гребені для збирання чорниць, бордюки (шкіряні мішки з козячої шкіри).

Знаряддя мисливства: сильця, стародавні рушниці, наплічники, торбини, загострені коли у ловчих ямах, обладнання для “западниці”, “підколодова”, капкани, пастки.

Знаряддя рибальства: гачки, вуздечки, сітки, саки, підсаки, закидачки, ятрань, “перевіти”, “совпи”, ості, черпак, ужлик.

Знаряддя бджільництва: вулики (дуплянки, солом’яні, рамочні), інвентар пасічників, медарки, сикавки (на зразок водяних насосів), дерев’яні ємкості для впійманого бджолиного рою, вощинні рамки.

Знаряддя для обробки рослинного волокна: конопляні горстки (вимочені конопляні сніпки), терлиці або терниці (дерев’яна м’ялка для виділення костриць від волокна), дергівки для розчісування волокна, куделі, ніжна прялка (“німецька куделя”), веретена, мотовила, кросна, ткацькі верстати (вертикальні і горизонтальні), нитяні помітки, полотно.

Знаряддя для обробки вовни: ножиці для стрижки овець та кіз, гребені.

Знаряддя для обробки шкіри: діжі для вимочування шкіри, ножі, скребачки.

Шевські інструменти: шевські стільчики, копита, дратви, березові кілки, набори шил, молотків, кліщі, взуття, дерев'яні бруски для розтягування халяв, окремі деталі взуття, підошви, пришви, підкладки, ремінні паси, голки, щетина, рашпіль, смола, підкови.

Швейні інструменти: метри кравецькі, голки, швейні машинки “Зінгер”, “Nauman”, “Подольська”, наперстки, дерев'яні ключки для в'язання.

3. НАРОДНИЙ ОДЯГ

Народна ноша відображає економічні, національні, природно-географічні особливості Прикарпаття, сімейний побут і відносини його населення. Одяг здавна також виконував соціальну функцію, оскільки дозволяв ідентифікувати представників різних соціальних груп за предметами гардеробу.

Основними матеріалами для виготовлення елементів народного строю були: домоткане полотно, сукно та шкіра. На Прикарпатті при виробництві одяжі зберігалася чітка статева диференціація. Виготовленням полотняної ноші здебільшого займалися жінки, за винятком ткання (ткачами були представники обох статей). Одяг із шкіри і сукна шили чоловіки.

Одяг кожного етнографічного регіону відрізняється окремими елементами, колористикою та способом його носіння.

Чоловічий одяг: сорочки (вишиті, з стоячим ціркованим коміром, без вишивки та ін.).

Штани: портіниці (із тонкого домотканого полотна), гачі (з грубого домотканого полотна або сукна), холошні (із світлої шерсті), *блузи, кафтани* (20–30-ті рр. ХХ ст.), *череси* (широкі пояси), пояси вузькі, парубоцькі та чоловічі солом'яні *капелюхи*, виплетені із соломи “зубці” (стрічки) на капелюхи, плетені шапки, шлики, клепані, овечі, каракулеві шапки, шапки-валянки, торбини, якими користувалися замість кишень, чоботи, черевики, *взуття*, виплетене із соломи (солом'янки, берляджі), постолі, ходаки.

Верхній одяг: свити, кожухи, киптарі, сардаки, півкожухи, сіряки, рукавиці (робочі, двопалі, п'ятипалі), верхнє дитяче вбрання та інше.

Парубоцький одяг та його прикраси: вишиті хустини, гуцульські “трісульки”. *Хлопчачий одяг.*

Чоловічі аксесуари: палиці, ціпки, кавульки (вид палиці загнутої зверху), ножики, топірці, гуцульські пістолі, люльки, капшуки (кисети із свинячого міхура), кресала, губки, запальнички, протички для прочистки люльок, порохівниці, гаманці, тобівки, торбини, ножиці для підстригання, механічні машинки для підстригання.

Жіночий одяг: сорочки: дівчачі, дівочі, жіночі, святкові; заплітки, дівочі стрічки, *киптарі*, байбараки, петеки, кафтани, *гобортки* (опинки), *пояси*, окрийки (крайки), *запаски*, фартухи, передники (стирки) домоткані, перемітки, хустини і *хустки*, чіпці плетені, плетені шкарпетки, нижня білизна 30-х – 40-х рр. ХХ ст. *Взуття:* чоботи, черевики, мешти, постолі, ходаки, вовняні онучі під постолі, “ногавиці”, “капси”, “капчурі”.

Верхній одяг: гугля, кептар, сардак, кожухи і півкожухи, рукавиці.

Жіночі аксесуари: вишиті хустинки, ташки, тайстри, палиці, “наручниці” (тип браслетів), намиста, коралі, гердани, нагрудні хрестики, сережки, заплітки, гудзики, шпильки, перстені.

Весільні елементи одягу: нареченого: барвінкові вінки на шапці, китички з колосками на вишиванці, сучасні вінки на грудях, нагайки з дерев’яною ручкою або з козячою ніжкою; *нареченої:* вінок, гільця, тайстра.

4. ДИТЯЧІ ТА ПІДЛІТКОВІ ЕКСПОНАТИ

Особливий науковий інтерес становлять дитячі та підліткові експонати, які не тільки дозволяють відобразити гардероб і загальний зовнішній вигляд дитини кінця ХІХ – середини ХХ ст., але й подають чимало цінних відомостей про розвиток галицького шкільництва та традиції ігрової культури того часу.

Довгі дитячі сорочки 30-х – 40-х років ХХ ст., шкільний одяг різних періодів, шкільні торбинки, пенали та чохли для них, чорнильниці, ручки, олівці, таблички, рахівниці, палички для навчання рахунку, зошити, підручники, пера, букварі, читанки, географічні та історичні мапи, набори кольорових олівців, готувальні, альбоми для малювання, іграшки, пипки, пляшечки для молока, види дитячого і підліткового одягу, пеленки. Всі ці експонати поділяються на різні періоди: початок ХХ ст., 20-ті – 30-ті роки, 40 – 50-ті роки ХХ ст. Тому іграшки також необхідно збирати згідно з хронологічним періодом.

Дитячі іграшки: возики, свищики, саморобні ляльки, фуркала, пукавки типу повітряних рушниць, вітрячки, луки із стрілами, саморобні пістолети, які стріляють сіркою, кадила для випікання картоплі або кукурудзи, сикавки, дитячі візки,

санчата, лижі, саморобні ковзани, іграшкові знаряддя праці (млинки, ціпи, грабельки тощо), різні знаряддя для пастуших ігор, зимові саморобні санчата, лижі, ковзани.

5. ЕЛЕМЕНТИ ХАТНЬОГО ІНТЕР'ЄРУ ТА КУХОННЕ НАЧИННЯ

Всебічне відтворення культури і побуту населення Прикарпаття в експозиції будь-якого етнографічного музею неможливе без включення до його фондів основних предметів інтер'єру селянського житла.

Предмети інтер'єру: лави, стільці, ослони, столи, полиці, поли для спання, постелі, ліжка, мисники, шафи (для продуктів і посуду), скрині, радіорепродуктори, старі радіоприймачі, перші телевізори, мати для зовнішнього утеплення стін.

Кухонне начиння: кадоби, бодні, цебри, цебрики, діжки, бочки, гарчики, ділетки, ночви, корита, мірки (для борошна й зерна), мірки для солі, хлібні діжі, кошики (з соломи, рогози, лози), солом'яники, дерев'яні та бляшані відра, кухлі, рогачі, кочерги, коцюби, дерев'яні лопати для саджання хліба, решета, сита, горщики малі й середні, горшки великі (борщівник, кашник), макітри, чавуни, казани, сковорідки, ринки, глечики, дерев'яні і глиняні ложки, миски, виделки, тарілки, горщики для кип'ятіння молока та для узвару, ополоники, скляний і фаянсовий посуд, ножі, дощечки для нарізання продуктів, стільниці, форми для випікання хліба, пляшки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., чарки, склянки.

Сакральні предмети інтер'єру та оздоблення: ікони на дереві, на склі, на полотні, картоні ікони, образки, “ружі”, виготовлені з підручних матеріалів, рамки для родинних фотографій і самі фотографії, настінні годинники першої

половини ХХ ст., настінні дзеркала, ткані та вишиті килими, верети, подушки, хідники, каганці, гасові лампи, підсвічники, підставки для скипок.

6. РЕЧІ ГРОМАДСЬКОГО ТА СІМЕЙНОГО ПОБУТУ

Особисте життя українського селянина завжди протікало у тісному зв'язку із громадським. Громада виконувала низку функцій, серед яких найважливішими були: господарська, забезпечення правопорядку та дотримання звичаєвого права (неписаних норм, сформованих протягом століть). Деталі сільського самоврядування відображені у пам'ятках громадського побуту.

Пам'ятки громадського побуту: вічеві дзвони, музичні інструменти, якими скликали селян на сходи, калатала, палиці та інші відзнаки нічних сторожів, міри розподілу надою молока з громадських стад, реваші та інші знаки на передачу худоби на випас, палички або дощечки, на яких викарбовувалися знаки боргових застав, пайові частки, печатки громад, парафій, відзнаки поліціантів, пожежників, сажотрусів, інших громадських службовців, податкові квитанції Австро-Угорської держави, Другої Речі Посполитої, Третього Рейху, СРСР, паспорти, інші державні документи.

Символи громадських обрядів: дідухи, пауки, вертепні скриньки, вертепні ляльки, колядницькі зірки, маски та одяг персонажів вертепу, дзвоники, церковні “скарбоньки” (скарбнички), новорічні бички, маски, одяг, аксесуари Маланки, писанки, інструменти для їх писання, обжинкові вінки, кошики для освячення святкових продуктів, фотографії проведення різних обрядів тощо.

Релігійний реквізит: божниці, ікони (особливо писані місцевими майстрами), набожники (спеціальні рушники), лампадки, саморобні голуби та ангели, настільні хрестики.

Речі сімейного побуту: вишивані або ткані рушники (як прикраси та утилітарні речі), дощані, довбані дитячі колиски, весільні штучні квіти, перевесла іменинників, релігійні книги, фотографії (родинні, весільні, проводів до війська, похоронів).

Документи: родинні документи, тестаменти, церковні документи про народження, одруження, смерть, повістки до армії, повістки про смерть, документи парубоцьких і дівочих гуртів, шкільні документи тощо.

7. МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Музичний інструментарій України дуже різноманітний та включає широкий ряд духових, струнних та ударних інструментів. Значна частина українських народних музичних інструментів сягають ще часів Київської Русі, інші ж інструменти набули популярності набагато пізніше.

Серед прикарпатських музикантів були розповсюджені музичні інструменти фабричного виробництва та інструменти, виготовлені народними майстрами, а саме: скрипки, цимбали, бубни, бандури, кобзи, ліри, тулумбаси, трембіти, труби, сурми, роги, дрімби, коза-дуда (волінка), фляори, гармонії, губні гармонії, свистки, барабани, решета, бугаї, тилинки, сопілки, мандоліни.

У середовищі сільської інтелігенції (вчителів, священиків) популяризувалася гра на скрипці, фортепіано чи цитрі.

Особливе зацікавлення викликають іграшкові музичні інструменти, фотографії оркестрів, самодіяльних хорових колективів, а також документи, що розповідають про

видатних музикантів, майстрів з виготовлення музичних інструментів, керівників оркестрів і хорів, співаків, їхні нагороди тощо.

8. РЕЧІ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

На Прикарпатті здавна активно розвивалися різні види художньої творчості, тому при збиранні етнографічних матеріалів особливу увагу слід звернути на речі народного мистецтва.

Ткацтво: рушники, скатертини, верети, вибійчана тканина, килими ворсові та безворсові, ліжники, набивники, покривала, доріжки.

Вишивка: рушники, обруси, ікони чи картини, вишиті елементи народного одягу (сорочки, перемітки, запаски, пояси і т. д.).

Гончарство: кахлі, розмальовані глечики, миски, макітри, слоїки (банки), корчаги, вази, вазони, свічники, іграшки, декоративні тарілки, фігурний посуд (куманці, плесканці, баклаги тощо).

Художня обробка металу та ковальські вироби: завіси, дверні ручки, замки, підсвічники, топірці, металеві деталі в оздобленні одягу, вогнепальна та холодна зброя, посуд, оздоблення для дерев'яних і шкіряних виробів.

Різьблення: хрести, крісла, стільці, лави, скрині, ліжка, колиски, сільнички, діжечки різного призначення, баклаги, бокали, келихи, набори для напоїв, тарелі, прядки, веретена, топірці, люльки, дерев'яні скульптури, рахви, шкатулки.

Малювання: розписи на папері, мальовані скрині, малюнки на склі, народні картини, писанки, розмальовані дитячі іграшки.

Художнє скло: фігурний посуд, пляшки, бокали, фужери, чаші, чарки, інші декоративні вироби.

Вирізування з паперу: фризи, кутники, сюжетні сценки.

9. НУМІЗМАТИКА, ГЕРАЛЬДИКА, СФРАГІСТИКА

Окремі риси повсякденного життя населення Прикарпаття дають можливість з'ясувати металеві та паперові гроші, ордени, медалі, герби, печатки ХІХ – ХХ ст. та документи, що їх підтверджують.

10. ДОКУМЕНТИ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТ.

Поряд із речовими пам'ятками, які, як правило, складають основну частку експонатів будь-якого музею, не слід ігнорувати і писемні джерела та фотографії. Серед них: шляхетські грамоти, купчі, дарчі, закладні, майнові документи; документи передвиборчих кампаній (листівки, оголошення, накази, листи, бюлетені, депутатські мандати й посвідчення, фотографії); документи про відбуття військової служби, Першу світову війну та поневіряння населення Прикарпаття у концентраційних таборах; писемні джерела часів Західно-Української Народної Республіки (оголошення, листівки, мандати тощо); документи, що розповідають про національний і соціальний гніт Другої Речі Посполитої (фото демонстрацій та страйків цього періоду, донесення польської поліції про виступи населення краю); документи партій і громадських організацій Прикарпаття; документи та фотографії про злочини німецького окупаційного режиму і радянської влади, про побут бійців загонів ОУН-УПА.

Наведений перелік документів органічно доповнить речові пам'ятки і допоможе з'ясувати соціально-економічні та суспільно-політичні обставини конкретних історичних подій.

11. УСНІ ПАМ'ЯТКИ

Чимало свідчень про побут населення Прикарпаття збереглося в усній народній творчості. Аналогічно значний масив інформації містять у собі різноманітні ритуали та обряди. Фіксація та опис цих джерел є невід'ємною складовою процесу створення етнографічного музею.

Виділяємо усні пам'ятки, пов'язані з:

– *землеробством і тваринництвом* (легенди, перекази, казки, вірші, оповідання, прислів'я, загадки про обробіток землі чи догляд за тваринами; ритуали проведення свят, вечірок, приурочених початку, закінченню оранки, обробітку ґрунту і збору врожаю, толоці; обряди, пов'язані з народженням тварин, першим вигоном худоби на випас, проводи на полонину тощо).

– *календарними святами* (колядки, щедрівки, віншування, ворожіння, гаївки і т. д).

– *родинними святами* (пересуди, пов'язані із народженням і хрещенням дитини, весіллям і похороном; весільні і похоронні пісні, голосіння тощо).

– *топонімами і мікротопонімами* (казки, легенди й перекази про заснування різних населених пунктів Прикарпаття та походження назв долин, урочищ, кутків, гідрооб'єктів, лісових масивів тощо).

Вивчення топоніміки передбачає виготовлення карти-схеми населеного пункту і території, що входить у власність цього села чи міста (такі дані можна отримати у місцевій раді). Топонімістичні назви слід записувати так, як вони

вимовляються місцевими мешканцями. Їх потрібно подавати у різних відмінках, а також обов'язково зазначати наголоси.

Ключові назви або похідні утворення, на які треба звернути увагу:

1. **Виробничі** – *рутка, баня, гута, роба, сіль, соляний, гуски, ковище, залізне, мідне.*
2. **Культові** – *боже, церквище, монастир, каплиця, перунове, велесове, цвинтар, капище, печера, ігрище, лиса гора, чорний, білий, полоз, змій, баба, гадина, вуж, пікун, чорт, дідьче, печище, волхв, ведун, відьма, поганське, стовпи, скеля (така то...), вогнище, камінь (того то...).*
3. **Військові** – *стражниця, городище, замок, замчище, вали, боїще, фігура, поховання, могила, бунякове.*
4. **Шляхи** (торгівельні і військові) – *соляна дорога, угорський шлях, торговиця, торжище.*
5. **Назви:** гір, вершин, горбів;
 - долин, западин, ярів, байраків;
 - лісів, гаїв, полян;
 - полів, ланів, інших урочищ;
 - річок, струмків, джерел, криниць. боліт.

Формуючи польові записи, біля кожного топоніму слід подавати легенду або пояснення назви місцевим населенням, а також дані про респондентів, від яких записано інформацію.

12. НАРОДНІ ВІРУВАННЯ ТА ЇХ ПАМ'ЯТКИ НА ПРИКАРПАТТІ

Казки, перекази та легенди про надприродні магічні істоти, чугайстрів, щезників, блуд, чудодійні властивості окремих рослин. Уявленні про явища природи (дощ, грім, блискавка, град, сніг, роса), їх персоніфікації і повір'я про них. Вірування, пов'язані із порами року, місяцями, тижнями, днями, поділом дня і ночі. Заборони і дозволи, які існують у зв'язку із цим поділом.

Народні уявлення про Всесвіт, Долю, Смерть, про потойбічний світ, людську душу. Народні ворожіння.

Відображення космогонічних уявлень населення Прикарпаття у магічних символах і знаках на камені. Кам'яні антропоморфні зображення і статуетки.

13. КУЛЬТОВІ СПОРУДИ

Населення Прикарпаття відзначається глибокою релігійністю та шанобливим ставленням до різних церковних святинь. Описуючи *культурні пам'ятки* у тому чи іншому населеному пункті, потрібно звернути увагу на наступне:

1. На честь якого святого названа конкретна церква?
2. До якої конфесії вона належить?
3. Коли побудована церква і за чий коштів?
4. Хто будував храм?
5. Хто здійснював внутрішнє і зовнішнє оформлення?
6. Яка архітектура храму?
7. Коли здійснювалася реконструкція?
8. Які священики здійснювали богослужіння і чинили найбільший вплив на громадське життя села чи міста?
9. Легенди і перекази, пов'язані із церквою.
10. Чи був храм закритий у 1960-х роках?
11. Які стародруки зберігаються чи зберігалися у храмі?
12. Де знаходяться метричні книги?
13. Ікони та інші оригінальні церковні речі.

На завершення обов'язково потрібно зробити фото- та відеозйомку церкви, її зовнішнього та внутрішнього оздоблення.

Крім церков, окремих предмет дослідження становлять каплиці, хрести та кладовища. При дослідженні *каплиць*, варто звернути увагу на такі аспекти:

1. Коли побудована каплиця і ким?
2. З якої причини побудована? Перекази і легенди, пов'язані зі зведенням каплиці і її архітекторами.
3. Матеріали будівництва?
4. Фото (зовнішнє та інтер'єр) каплиці.

Вивчаючи *хрести*, слід з'ясувати:

1. Причину встановлення хреста.
2. Легенди і перекази, пов'язані зі встановленням хреста.
3. Місце знаходження (куток, урочище).
4. Фото (загальне, надпис).

Досліджуючи *кладовища*, потрібно встановити:

1. Відомі люди, поховані на даному кладовищі.
2. Оригінальні хрести.
3. Цікаві епітафії (надписи).
4. Старі недіючі кладовища.
5. Загальне фото кладовища та окремих хрестів.

II. ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

При зборі етнографічних матеріалів слід дотримуватися низки правил. Зокрема, надзвичайно важливо, щоб кожний експонат мав пояснювальну записку. Для цього до кожної речі потрібно прикріпити клаптик білої тканини або прив'язати дерев'яну етикетку, на якій зазначити місцеву назву речі, звідки вона походить, приблизний час виготовлення, кому належала, з якими подіями пов'язана, хто здав.

Про книги, газети, документи слід подавати аналогічні відомості на окремому листку. Цю довідку також прикріпити до експонату.

На фотографії зробити простим олівцем напис на зворотному боці, внизу з правої сторони. Крім вищевказаної довідки (легенди) перелічити хто на фотографії зображений у наступному порядку: зліва на право, перший ряд, другий ряд і т. д. (рахувати від найближчого зображення в глибину).

Польові записи оформляти наступним чином: назвати від кого записано (прізвище, ім'я, по-батькові), рік народження, місце народження, заняття, освіта, місце проживання і з якого часу респондент проживає у даній місцевості, хто записав – прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, домашній адрес, дата і місце запису.

Наприклад: *Респондент Кізера Михайло Ількович, 1926 р. н.; народився у с. Чернелиця Городенківського району Івано-Франківської обл., освіта: 4 класи; пенсіонер; проживає за адресою: с. Чернелиця Городенківського району Івано-Франківської обл. з 1926 р., в. І. Франка 43. Записано Дрогобицькою Оксаною Ярославівною 4 травня 2014 р. у с. Чернелиця Городенківського району Івано-Франківської обл.*

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко В., Шумада Н. Підсумки і завдання польової роботи етнографів і фольклористів / В.Борисенко, Н.Шумада // Народна творчість та етнографія. – 1978. – №5. – С. 102 – 106.
2. Боряк О. Емпіричні дослідження як “ризик шкоди”: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи / О. Боряк // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 5 – 6. – С. 76 – 82.
3. Боряк О. Матеріали до історії народознавства в Україні: Каталог етнографічних програм (друга половина XVIII – ХХ ст.). / О. Боряк. – К.: Українознавство, 1994. – 123 с.
4. Бріцина О. Сучасні аспекти методики збирання народної прози / О. Бріцина // Народна творчість та етнографія. – 2003. – №3. – С. 24 – 34.
5. Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: Навч. посібник / М. Глушко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 288 с.
6. Громов Г. Методика полевых этнографических исследований. – М., 1967. – 119 с. Режим доступу: http://www.ethnos.nw.ru/doc/gromov01/html/grm01_cont.htm
7. Денисенко В. Зміст і завдання експедиційної народознавчої роботи в контексті національного виховання / В. Денисенко // Матеріали до української етнології. – К., 2002. – Вип. 2 (5). – С. 73 – 76.
8. Іваницький А. Музично-етнографічні польові дослідження / А. Іваницький // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 4. – С. 9 – 14.
9. Кожолянко Г., Шестаков Ю. Етнографічні експедиції та етнологічна практика / Г. Кожолянко, Ю. Шестаков. – Чернівці: Рута, 2000. – 64 с.
10. Маєрчик М. Польові дослідження: проблема достовірності і порозуміння / М. Маєрчик // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 5 – 6. – С. 82 – 86.

11. Ньюман Л. Полевое исследование / Л. Ньюман // Социологические исследования. – 1999. – № 4. – С. 110 – 121.
12. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії (для студентів історичного факультету та краєзнавців): Методичний посібник / М. Паньків М. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 124 с.
13. Паньків М. Програма-запитальник для збирачів етнографічних пам'яток / М. Паньків. – Івано-Франківськ, 1991. – 44 с.
14. Польові дослідження матеріальної та духовної культури // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 90 – 94.
15. Польові дослідження народного календаря в румунських і молдавських селах Буковини: Методичні рекомендації / Укл.: Шестаков Ю., Мойсей А. – Чернівці: Рута, 2007. – 28 с.
16. Правдюк О. Методика збирання усного фольклору / О. Правдюк. – К., 1981. – 121 с.
17. Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій / А.Пономарьов. – К., 1994. – 318 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/book2>
18. Потильчак О. Основи польового етнографічного дослідження. Навчальний посібник для студентів педагогічних вищих навчальних закладів / О. Потильчак. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 32 с.
19. Прилипко Л. Експедиційне вивчення українського одягу / Л. Прилипко // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 6. – С. 64 – 65.
20. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / Упорядн. Л. Орел, К.Міщенко. – К.: ІСДО, 1995. – 232 с.

21. Українське народне гончарство. Програма-запитальник для дослідження традиційного гончарства та збирання етнографічних матеріалів. – Опішня, 1988. – 28 с.
22. Шабашов А. Методологические принципы и методика этнографических исследований / А. Шабашов. – Одесса: ОНУ, 2000. – 80 с.
23. Шевченко А. Методика ручної обробки етнокультурної інформації / А. Шевченко // Народна творчість та етнографія. – 1984. – № 2. – С. 71 – 77.
24. Шестаков Ю. Особливості вивчення вірувань, обрядів та усної народної творчості в етнографічній експедиції / Ю. Шестаков // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці: Прут, 2005. – Т. 2 (20). – С. 127 – 132.

ДОДАТОК

КОДЕКС ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЕТНОГРАФА¹

Прийнятий Міжнародним науковим братством українських етнографів, антропологів, демографів 1992 року

1. Виявляючи відданість етнографічній науці, етнограф має проїнятися глибокою повагою та занепокоєнням долею народу, що ним вивчається, чутливістю до його цінностей та інтересів, вірою у нього.
2. Етнографу слід усвідомити ключовий постулат: щоб будувати новий світ, потрібно знати минуле, котре підтверджує ідею про єдність людства за всього його етнічного розмаїття; отже, він має проїнятися почуттям відповідальності за долю всієї людської цивілізації перед загрозою глобальних соціально-культурних катастроф та міжнаціональних конфліктів.
3. Повертаючи народів отримані від нього ж інформацію та знання:
не нашкодь йому;
не формулюй проблему там, де її не бачить сам народ;
не бери на себе функції самого народу.
4. Не роби собі кумира зі свого народу, своєї релігії, своєї культури. Знай, що всі люди потенційно рівні. Хто знає один народ – не знає жодного народу, хто знає одну релігію, одну культуру – не знає жодної.
5. В силу того, що етнографія логічно підводить до висновку про мінливість і водночас про спадковість будь-якого погляду, усякого явища суспільного життя, етнограф повинен бути ворогом будь-якого консерватизму, як і усякого нігілізму.

¹ Пономарьов А. Українська етнографія: курс лекцій. – К., 1994. – С. 316 – 317.

6. Не профануй науки, не паплюж етнографії кар'єризмом: справжнім етнографом може бути лише той, кого живить ентузіазм у науці, любов до людства і до людини.
7. Не промовляй неправдивого свідчення на ближнього свого, на інші народи, на їхній характер, обряди, звичаї. Люби ближнього більше, ніж самого себе.
8. Не вбивай науки фальсифікацією фактів, поверховими, неточними спостереженнями, скороспілими висновками.
9. Шануй великих попередників, учителів у науковому та громадському житті, аби й тебе шанували по заслугах твоїх.
10. Етнографія – вінець усіх гуманітарних наук, оскільки вона всебічно вивчає всі народи і все людство у його минулому та сьогодні з гуманістичних, людських позицій.

**ПАНЬКІВ МИХАЙЛО ІЛЛІЧ,
ДРОГОБИЦЬКА ОКСАНА ЯРОСЛАВІВНА**

Пам'ятка для збору етнографічних матеріалів:

Навчально-методичні вказівки для студентів
напрямів підготовки 6.020302 «Історія», 6.140103 «Туризм»

Комп'ютерна верстка: *Оксана Дрогобицька*

Підп. до друку 1.07. 2014 р.
Формат 60x84/16. Папір офсет. Гарнітура “Times New Roman”.
Наклад 100 прим.

